

Lærde, men lånte fjer

Morten Fink-Jensen

Fortid og Nutid, december 2005, s. 273-285.

J.F.C. Danneskiold-Samsøe: *Muses and Patrons. Cultures of Natural Philosophy in Seventeenth-Century Scandinavia* (Ugglan, Minervaserien 10, Avdelningen för idé- och lärdomshistoria vid Lunds Universitet, 2004, 510 s., pris ikke oplyst).

Morten Fink-Jensen, f. 1969, ph.d., forskningsstipendiat ved Afdeling for Historie, Saxo-Institutet, Københavns Universitet. Har foruden antologibidrag og tidsskriftsartikler skrevet bogen *Fornuften under troens lydig-
hed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636* (2004).

Denne bog blev med held af den danske historiker Jakob Danneskiold-Samsøe (DS) i 2004 forsvaret for fil.dr.-graden på Afdelingen for idé- og lærdomshistorie ved Lunds Universitet.

Afhandlingen er udformet som en oversigt over de naturfilosofiske miljøer i Danmark og Sverige i 1500- og 1600-tallet. Men da udviklingen i de to lande ikke er integreret, men behandles i separate kapitler, vil jeg i det følgende koncentrere mig om beskrivelsen af de danske forhold. Jeg skal i det følgende se nærmere på først de teser, DS søger at underbygge med sit arbejde, dernæst hans akribi og metode, og endelig hans brug af andre forfatteres værker og kildehenvisninger.

Det er forfatterens grundlæggende tese, at fra reformationen og 1600-tallet igennem frem til 1670, eksisterede en livlig naturfilosofisk kultur i Danmark, som var med til at skabe og forme udviklingen af europæisk videnskab generelt. Men det hele døde ud i 1670. Der var selvfølgelig stadig professorer på universitetet i København efter 1670, men de tog ikke længere aktivt del i den europæiske naturfilosofis udvikling (s. 7). DS lægger skylden på Christian 5. og hans regering, og især peger DS på

enevældens rangsystem, der var indrettet efter hensyn til administrationen og militæret, hvilket betød at professorerne på universitetet så sig tilsidesatte. Derfor skulle universitetslærerne nu til at gøre sideløbende karrierer som justitsråder, højesteretsdommere og den slags, hvilket fjernede deres fokus fra videnskaben. Betragtningen er ikke uden gyldighed, men professorerne brugte også i tiden før 1670, og før enevældens indførelse, tid på alt muligt andet end at forske og undervise, så spørgsmålet er om overgangen var så kraftig som DS fremstiller det. Og så forudsætter DS, at København før 1670 var et betydningsfuldt centrum i Europas lærde verden. Det er en traditionel tolkning i den danske lærdomshistorie, men spørgsmålet er om ikke den i realiteten er udtryk for national selvovervurdering.

Videnskabernes København

Efter at Tycho Brahe og Peder Sørensen var døde kort efter 1600, er det svært at pege på andre danske end Caspar og Thomas Bartholin, og måske Niels Stensen, som på forskellig måde, kan siges at have øvet generel indflydelse på den al-

mindelige udvikling i europæisk naturfilosofi (dvs. den tids natur- og lægevidenskab) i tiden frem til 1670. Men det forekommer mig, at DS overser, at der også efter 1670 kan gives gode eksempler på danske naturfilosofiske og medicinske arbejder, der ikke kun havde berøring med den europæiske udvikling, men også påvirkede den. Thomas Bartholin levede jo til 1680, og i 1670'erne udgav han Danmarks første videnskabelige tidsskrift, *Acta Hafniensis*. I 1673 udgav han sin fjerde og definitive skildring af menneskets anatomi. Den blev trykt i Holland og læst over hele Europa. Rasmus Bartholins afhandling om lysbrydningen i den islandske kalkspat er ganske vist fra 1669, men dens betydning rækker ind i de følgende årtier, hvor Huygens formulerede sit princip for udbredelsen af bølger. Ole Rømer blev i 1672 sendt til Paris for at bistå udgivelsen af Tycho Brahes observationer (og der opdagede han jo også lysets tøven i 1676). DS har naturligvis ret i, at det meget godt viser, at der i Paris var helt andre muligheder for at vinde støtte til naturfilosofiske projekter end i København, men det var jo ikke noget nyt i 1670. Paris havde været lysår foran København i århundreder, hvilket dårligt kan klandres Christian 5.

Det er som regel Thomas Bartholins tid som anatomisk professor på Frederik 3.s tid, de gamle lærdomshistorikere hæver til skyerne, og på hvilken baggrund tiden efter har forekommet gold. Det synspunkt overtager DS, og om det anatomiske studium i Danmark efter 1670 skriver han endda på første side, at det holdt op: *"No one took the pains to dissect the human body to map its ingenious construction."* Men hvad med Niels Stensen, der i sin egenskab af *anatomicus regius* udførte dissektioner indtil han forlod landet i 1674? Og både Stensen og Thomas Bartholin havde elever, fx Caspar

Bartholin den Yngre, der som professor i anatomi fra 1677 gjorde en række originale iagttagelser, herunder opdagelsen af de såkaldte bartholinske kirtler. Ganske vist nævner DS både Stensen og Bartholin den Yngre nogle hundrede sider længere henne i afhandlingen, hvorved han modsiger sig selv, men det får ham ikke til at stoppe op og genoverveje sin tese om altings ophør i 1670.

Måske kunne man hævde, at den naturfilosofiske aktivitet, der udfoldede sig i København i 1670'erne og 1680'erne, var mindre iøjnefaldende end aktiviteten i 1650'erne og 1660'erne, men den var næppe ringere eller mindre omfattende end hvad der tilsvarende fandt sted i fx 1630'erne og 1640'erne. Jeg mener derfor ikke at DS' påstand om, at alt gik i stå i 1670, eller at den nedgang, der kunne være tale om, var unik, holder stik. Som læser savner man beviser for nedgangen efter 1670, og det skyldes at skildringen holder op når vi når til 1670. Bogen er i det hele taget ejendommeligt disponeret i betragtning af, at den ifølge titlen handler om lærdomskulturernes forandringer i 1600-tallet. Den er nemlig opdelt i to halvdele, hvor første del handler om 1500-tallet. Det er klart at man, når man vil beskrive en sag indgående, ikke kan komme uden om at sige noget om, hvordan forholdene var i tiden forud, men i dette tilfælde skal vi hen til s. 174 før vi overhovedet når år 1600. En bedre disponering af stoffet havde måske givet DS mere tid til at argumentere for sin tese.

DS skildrer på traditionel vis ortodoksien i dansk historie, hvilket i relation til videnskabshistorien vil sige, at den tidligt i 1600-tallet rammede et skarpt skel ned mellem teologi og naturfilosofi. Det var fordi teologerne ikke blot holdt op med at kere sig om naturfilosofi, men i stigende grad fandt, at den var farlig. Der er meget rigtigt heri, men til gen-

gæld overtager DS efter min mening helt ukritisk ideen om at naturfilosofferne for deres del holdt op med at interessere sig for teologi, og derfor fik lov til at være i fred for teologerne. Naturfilosofferne efter ca. 1620 var, med undtagelse af Caspar Bartholin den Ældre, ifølge DS ikke længere synderligt interesserede i teologi, og derfor kunne de begynde at drive en slags moderne naturforskning, hvor empiri med ikke-teologiske implikationer blev den rådende metode. Det er en gammel tanke, endnu rådede i H.D. Schepeleers disputats om Ole Worm fra 1971, og DS gentager den her. Det har den betydning for DS' tese, at han leder efter Den Naturvidenskabelige Revolution i Danmark, og når han siger at naturfilosofien ophørte i 1670, så tror jeg at det, han ikke kan finde, ikke er naturfilosofi, men moderne naturvidenskab.

I den forbindelse fremstilles Thomas Bartholin som en i bund og grund moderne naturvidenskabsmand, for hvem det var de hårde facts, der talte. Bibelens verden var noget med frelsen, og som sådan da vigtig nok, men ikke af betydning i videnskaben. DS gør dermed Thomas Bartholin til en slags stamfader til moderne dansk naturvidenskab, og når der så ikke ses at være nogen, der viderefører disse idealer i 1670'erne, mener DS, at det var noget der ophørte. Men det er kun, mener jeg, fordi DS konsekvent ser bort fra en rød tråd gennem hele Bartholins videnskabelige liv, at han kan skrive sådan.

Bartholin skrev tidligt om medicinske problemer på baggrund af fortællingerne i Nye Testamente, og da han blev professor i 1647, var det første han gjorde, at udsende en disputats, der handlede om Jesu helbredelse af en lam. Formålet var, udtrykte han, at vise, at Gud kæmper med naturen og viser sig som dens herre.¹ Lignende arbejder fulgte i de føl-

gende år og i 1672 udkom en bog om sygdomme omtalt i hele Bibelen. I øvrigt virkede han som oversætter af opbyggelig litteratur, og som sin far anbefalede han sine studerende at studere både teologi og medicin. Det er udtryk for, at de fremskridt og indsigter, Thomas Bartholin var med til at skabe i medicinen, som en naturlig sag for ham måtte have implikationer for forståelsen af virkeligheden i sin helhed, og heri var det bibelske univers så dominerende integreret, at han skrev om det gennem hele livet.

Det betyder selvfølgelig ikke, at Bartholin mente, at Bibelen var en slags facitliste for naturfilosofien, herunder anatomien. DS har ret i at påpege, at det var hårde facts, der talte, men så snart der trædes et skridt tilbage, og disse facts skal sættes ind i en sammenhæng og have et formål, så er det Guds forsyn og det kristne verdensbillede, der er rammen. Og det er dét, der er kendetegnet på naturfilosofien i 1600-tallet. Som de sidste ord i den anatomibog fra 1673, jeg har nævnt ovenfor, skrev Bartholin derfor en hyldest til Gud, *"vor Skaber, som har dannet os af intet med en saa vidunderlig Legemsbygning"*.² På den baggrund mener jeg ikke, at man uden videre kan opsummere, som DS gør det s. 366, at *"for Thomas Bartholin and his generation (Niels Stensen excepted) religion was limited to pious treatises in the vernacular with no connection to their pursuits of natural philosophy."* Under alle omstændigheder er DS' ord om *"the vernacular"* faktisk forkerte.

Det betyder så ikke, at der sidst i 1600-tallet ikke skete forandringer i lærdomskulturen, og at naturfilosofien efterhånden mistede terræn. Men denne udviklings hvorfor og hvordan, savner vi stadig svar på.

Patroner og klienter

Bogens anden centrale tese er, at personkredse var bestemmende for den naturfilosofiske udvikling. Det er det, undertitlens "cultures" sigter til: "*By culture is meant social entities whose members were dependent on each other, and shared certain values and ideas, also in terms of self-presentation*" (s. 24). Af og til holder det hårdt at bevise disse kulturens eksistens og fremstillingen må flere steder bindes sammen af besynderlige argumenter. I et forsøg på at kæde købmanden Hans Nansens kosmografi (1633) sammen med universitetsmiljøet personificeret ved Ole Worm, hedder det f.eks. s. 255:

"Coming from a mercantile background himself, all his life he [Worm] kept close contacts with merchants. He used merchants to carry letters between Copenhagen and his correspondents abroad, mostly distinguished scholars at universities, courts and private residences all over Western Europe, students on their peregrination and a number of Icelandic scholars. Merchants also brought him plant and animal species as well as curiosities from their travels to the Northern Seas and the Far East. So while he was an academic, Worm was also closely related to the culture and outlook of merchants such as Hans Nansen".

Det lyder måske besnærende, men det, der reelt står, er, at når man får et brev med posten, så bliver man derved nært knyttet til postvæsenets "culture and outlook". Bortset fra oplysningen om, at Worm stammede fra en købmandsfamilie, foretager DS ingen virkelige undersøgelser, der kan bakke hans påstand op.

Noget mere substans er der i DS' fokus på Tycho Brahe og den kreds af personer om ham, der ifølge DS satte dagsordenen for den naturfilosofiske kultur i

landet sidst i 1500-tallet. Disse personer er bogens helte, og DS lægger stor vægt på det skifte, han identificerer omkring år 1600, hvor en aggressivt snæversynet luthersk ortodoksi afløser, hvad DS karakteriserer som såvel nyplatonisk tolerance og imødekommenhed som udogmatisk suprakristen åndsfrihed, forbindes ikke kun med Tycho Brahe, men også med filippisterne, anført af Niels Hemmingsen. Om Hemmingen hører vi, at han ikke gik op i en teologisk ubetydelighed som syndsbegrebet (s. 158). Det havde været interessant om DS havde dokumenteret den påstand med kildehenvisninger.

Disse kredses storhed og fald kæder DS sammen med de politiske magtstrukturernes udvikling, og det gav plads for Bartholinerne på universitetet indtil de politiske omvæltninger i kølvandet på 1660 lagde naturfilosofien øde. Det kom med andre ord an på hvilke personer, der sad på de afgørende poster, hvilket syn disse personer havde på naturfilosofi, samt hvilke klienter de havde i deres egenskab af patroner. Det er en meget rigtig betragtning, men at kongens kansler havde afgørende indflydelse på, hvad der foregik på universitetet, er noget man alle dage har vidst. Det er derfor både overraskende og skuffende, at DS, når han nu udlægger patron-klient forholdet som det styrende for den udvikling, han vil beskrive, ikke leverer en eneste systematisk undersøgelse af bare ét patron-klient forhold.

Hvis DS mente det alvorligt med fx kongens kanslers afgørende rolle som patron, kunne man måske nok med rimelighed forvente, at han underkastede det en prøve fx ved systematisk at afdekke dedikationer til kansleren, om ikke andet så bare i en udvalgt årrække. Eller analyserede en udvalgt række forfatteres dedikationer inden for en afgrænset årrække, for derved, om muligt,

at sige noget om hvem og hvordan de naturfilosofiske forfattere søgte at vinde gunst. I stedet er der tale om en serie af biografiske omtaler, alle som én modelleret over ældre forskning og med et præg af tilfældighed over sig i forhold til hvilke og hvordan de personlige relationer mellem naturfilosoffer og magtens mænd fremlægges.

Usikker behandling af kilder og litteratur

Nu skal jeg være den sidste til at sige, at ældre forskning ikke er anvendelig, og i øvrigt er vi som historikere alle dybt afhængige af vore forgængeres og kollegers arbejder. Endvidere er en forfatter selvfølgelig i sin gode ret til at mene dels det samme som andre har ment før ham, dels noget andet end jeg mener. Det manglede bare. Eneste krav er, at man kan fremlægge resultaterne af de undersøgelser, der er foretaget, og som kan bruges til at underbygge tese og konklusioner. Men desværre er bogens metode og kildehåndtering under al kritik. Når DS træder ud af sine forlægs skygger, for selv at foranstalte analyser af sagernes sammenhæng, bliver man bestandigt mødt af konklusioner, der er så empirisk vaklende, at man må betvivle om han har kastet andet end flygtige blikke på de kilder, han påberåber sig.

Det medfører at DS ofte roder rundt i kronologien. Fx skriver han, at Christian 4. i 1601 takket være Caspar Bartholins og Holger Rosenkrantz' lobbyarbejde udstedte en forordning om, at alle sognepræster skulle undervises i anatomi (s. 323). For det første er det usikkert, hvad nyere forskning har peget på, om denne ordre overhovedet er givet. For det andet var det ikke i 1601, men 1603, at ordren muligvis blev givet, for det tredje kan hverken Rosenkrantz el-

ler Bartholin, der i 1603 var 18 år gammel og kun lige begyndt at læse på universitetet, siges at have haft noget som helst med den sag at gøre.

Episoder omkring Tychos Brahes storhed og fald i Danmark spiller en meget central rolle i bogen, men de er en stadig kilde til misforståelser. S. 165 skriver DS om Christian 4.s misundelse over den prestige, der tilflød Tycho Brahe på bekostning af hoffet, hvilket DS ser som incitament til at få verftet Tycho Brahe bort fra Hven. Som led i denne "*proces of transferring the prestige of Uraniborg to the king*" siger DS, at privilegiet på almanakudgivelsen blev givet til Jørgen Dybvad i 1578. Hvordan i al verden kan det have noget med Tycho Brahes forhold til Christian 4. (som jeg for god ordens skyld minder om var 10 måneder gammel på pågældende tidspunkt) at gøre? Og hvad havde Tycho Brahe i det hele taget med de årlige almanakudgivelser at gøre? I øvrigt er det mildt sagt upræcist, når DS s. 175 hævder, at Dybvad mistede privilegiet ved sin afskedigelse fra universitetet i 1607. På det tidspunkt var han professor i teologi og havde ikke haft noget med almanakkerne at gøre i mere end 20 år. Om Jon Jacobsen Venusin læser man, at han både var professor i teologi (s. 108) og Tycho Brahes assistent (s. 165). Han var ingen af delene.

Om professor Thomas Fincke hører vi, at han, efter at Tycho havde forladt Hven, tog over til øen og derefter sendte en rapport til kongen, hvori Fincke (s. 180) "*rejected Tycho's instruments as being useless.*" DS anfører som belæg herfor et kongebrev fra 1597, trykt i Kancelliets Brevbøger 1596-1602, s. 163. Hvis man slår op i nævnte brevøger, leder man forgæves efter den oplysning. Jo, der står at Fincke skulle tage til Hven, men kilden er aldeles tavs om, hvad han mente om det, han så derovre.

DS har sikkert sin forkerte oplysning fra en gammel Tycho Brahe-biografi, men så burde han henvise til dén, og ikke til en "konstrueret" kilde.

Historien om Finckes rapport er nu nyttig for DS, der kan bruge den som grundlag for sin videre skildring af Finckes tætte relationer til den politiske magt, personificeret i kansler Friis til Borreby. I afsnittet *Intermezzo: The Troubled Waters of Patronage*, s. 219-226, vil DS vise, hvordan Thomas Fincke og Caspar Bartholin skyldte deres professorater på universitetet kansler Friis til Borrebys indflydelse. DS omtaler Fincke-Bartholin familien (forenet gennem Caspar Bartholins ægteskab med Thomas Finckes datter) som en "*firmly established*" professorslægt i 1600-tallets andet årti takket være den politiske støtte, den modtog. Det gav gnidninger på universitetet og DS siger s. 220, at da kansler Friis døde, satte en reaktion indvendt mod Fincke-Bartholin dynastiet: "*It all began in 1616 a few months after Borreby's death.*" DS har som dokumentation herfor en henvisning til en række datoer for forhandlinger i konsistorium, som han har fra en fodnote i H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bd. 3, 1873-77, s. 302. Men de er fra 1617 og har absolut intet (heller ikke i Rørdams bog) at gøre med den sag, DS vil beskrive, og som i al korthed drejede sig om, hvorvidt Ole Worm, der var Thomas Finckes svigersøn, kunne blive dekan for det filosofiske fakultet, selv om han manglede magistergraden.

Hvis DS havde konsulteret de kilder, han påberåber sig, i dette tilfælde konsistoriums forhandlinger, kunne han have set, at spørgsmålet om dekanatet, og Worms forgæves forsøg på at få det, blev debatteret i konsistorium 1. juni 1616, samt at det blev besluttet at forelægge spørgsmålet for kansler Friis til Borreby til dennes afgørelse.³ Han var nem-

lig ikke spor død. Han døde først 29. juli 1616. I øvrigt skred kansleren ikke ind til fordel for Worm, hvilket han vel skulle have gjort, hvis det var rigtigt, som DS siger, at Friis stod last og brast med Bartholin-Fincke-familien. Den, der strittede mest imod Worms mulighed for at få dekanatet, var Chr. Sørensen Longomontanus, og hvordan var det lige det var med hans familieforbindelser? DS tier om det, men han var såmænd Caspar Bartholins svoger. Han var altså en del af Fincke-Bartholin familien, og han skyldte sin egen universitetskarriere kansler Friis' aktive indgriben til fordel for ham. Der er altså hverken tale om, at kansler Borrebys død udløste noget som helst angreb eller at Fincke-Bartholin-familien skulle angribes. Det hele er en tankekonstruktion, der må tilskrives DS' forhastede læsning af Rørdam. Der er alt for mange lignende løst funderede årsagssammenhænge i bogen, og de gør ikke meget for at underbygge DS' tese om særlige naturfilosofiske "cultures".

Hænger det forhold, at DS ikke har opdaget alt dette under skrivningen, sammen med at han ikke er helt fortrolig med den periode, han beskriver? Man kunne næsten tro det, fx når man ser hans argumentation for at kæde Tycho Brahes falden i unåde efter 1596 sammen med et "*major onslaught on the conglomerate of the high nobility*", dvs. den stand, Tycho tilhørte (s. 153).

De eksempler, DS giver, som udtryk for, at et særligt angreb på et Brahe-konglomerat fandt sted i 1596, beviser i hvert fald hverken det ene eller det andet: "*At this time his [Tycho's] kinsmen Erik Lange, Steen Maltesen Sehested and Steen Brahe were also stripped of some of their fiefs and had their income reduced*" (s. 153). Om Erik Lange, der var forlovet med Tychos søster, kunne DS passende fortælle, at han før 1596, hvor hans forlening blev frataget ham, ikke havde op-

holdt sig i Danmark i årevis af frygt for at blive sat i gælds fængsel. Han var ude af stand til at administrere sit len, og derfor blev det frataget ham. At det skete i 1596 var næppe tilfældigt, men ikke overraskende. At kalde Steen Maltessen Sehested for Tychos "kinsman" er langt ude – hans kone var, så vidt jeg kan regne ud, datter af en halvfætter til Tycho på fædrene side. Og at påstå at Sehested blev "stripped" af det nye styre, er det rene vås. Tværtimod steg hans stjerne støt efter 1596, han fik store forleneringer, i 1607 blev han optaget i rigsrådet og i 1611 blev han rigsmarsk.

Der er simpelthen ikke empirisk be-læg for DS' påstande. Og havde krigeren Sehested måske nogen tilknytning til Tycho Brahe, der skulle gøre ham særligt upopulær? Jeg kender ikke til den. Det må derfor være DS' mening, at alle medlemmer af Braheslægten, og personer indgiftet i slægten, alle som én blev "stripped" efter 1596. Det er et helt uholdbart synspunkt, og Steen Brahe, Tychos bror, kan da heller ikke bruges til at underbygge det. Han havde fået en række forleneringer som en direkte følge af, at han var i regeringsrådet under Christian 4.s mindreårighed. Da dette ikke var tilfældet mere i 1597, bortfaldt de meget naturligt. Det er ikke et bevis for, at han var i unåde, sådan som DS antyder. Steen Brahe fortsatte fx med at være rigsråd, lensmand på Kalundborg, betroet diplomat osv.

Endvidere blev de len, Steen Brahe afgav, jo ikke inddraget af kronen, men blot givet videre til andre adelsmænd. Derfor virker det mærkeligt, at DS ser hele manøvren i et centraliseringsperspektiv, som han tilsyneladende forveksler med absolutisme: "King Christian and his advisors also believed with Jean Bodin and Justus Lipsius that all sovereignty in a monarchy must be held in one hand..." (s. 152). Blandt disse

rådgivere tæller DS både biskop Resen ("a champion of centralism") og kansler Friis til Borreby ("a tool of centralism"), men DS kan da ikke mene, at kansler Friis skulle ønske at svække adelens magtposition og gøre kongen enevældig? Kansleren kunne virke for at visse adelige skulle besidde forleneringerne frem for andre, men det kan dårligt kædes sammen med Bodins teorier.

At genfortælle eller skrive af

Jeg har et par gange antydnet, at DS næppe har behandlet det kildemateriale og den litteratur, han anfører. DS har en svulmende litteraturliste, der indeholder mængder af latinske værker, og i sine 1.298 fodnoter henviser han gavmildt til disse og mange andre. Det er naturligvis helt på sin plads. Spørgsmålet melder sig dog hurtigt: Har han læst dem? Bygger afhandlingen på DS' egne studier af kilderne? Jeg kan ikke se, at svaret kan være andet end et nej. I stedet ser afhandlingen ud til at være en sammenskrivning af en række andre forfatteres lærdomshistoriske afhandlinger. Og hvis det så bare blev ved sammenskrivningen. Når bogen for en umiddelbar betragtning forekommer velskrevet, skyldes det til dels, at DS ikke har skrevet det hele selv. Om Marsilio Ficino og dennes indflydelse på Tycho Brahe skriver han f.eks. på s. 128f.:

"Endowed with the seeds of every form of spiritual and material life, the individual chooses his or her own destiny by the exercise of free will. He (or she) can live the vegetative life of the plants, the sensual life of animals, the rational life of a human soul, devote himself to intelligible truth and become like one of the angels, or even "withdraw into the solitude of his own soul, and there be made one with the spirit of God". At the highest

level, the individual is the lord of the earth, the link between matter and spirit, created by God to "contemplate and understand the rest of creation and to unify and recreate the universe himself."

Tycho Brahe was strongly influenced by this tradition coming from Ficino and Pico through figures like Cornelius Agrippa and Paracelsus, and he implied in his treatise on the supernova of 1572 that this school of thought might better explain the new star, whereas other schools of his day, including the Aristotelian tradition of the scholastics, could not.

Although the Platonic philosophy of the Renaissance claimed to be a revival of ancient wisdom, it was different in one fundamental aspect. When Ficino's theory of immanence replaced the transcendent dualism of Plato and Plotinus, the realms of spirit and matter were no longer seen as sharply separated (...) Following Ficino, renaissance Platonists believed that divine Eros was immanent within matter, energising it, giving it form, quality, and life. To Tycho Brahe and his friends, amor penetrated the cosmos, charging everything with life, and the individual was a microcosm precisely because all the elements of the cosmos, divine, intelligible, rational, and material, came together within a single human being.

(...) Tycho Brahe saw himself as living in a cosmos where a divine spirit was immanent within matter, not separate and far above it, and he took as his task to probe and comprehend that cosmos. The aim was to understand God the Creator through active contemplation and even to become like a god, grasping the whole plan of creation and re-creating it within oneself, within a circle of friends. This process would lead to a cosmic reform that would eventually bring about the restoration of the Golden Age, when men

lived like gods upon the earth. For these reasons Brahe established his research institute on the island of Hven and assembled his friends to help him and dedicate it".

Jeg synes, det er udmærket skrevet, faktisk så godt, at jeg kan huske at have læst det før, nemlig hos John R. Christianson: On Tycho's Island, Cambridge 2000. Heri læser man s. 49-51:

"Endowed with the seeds of every form of spiritual and material life, the individual chose his or her own destiny by the exercise of free will. He (or she) could live the vegetative life of the plants, the sensual life of animals, the rational life of a human soul, devote himself to intelligible truth and become like one of the angels, or even "withdraw into the solitude of his own soul, and there be made one with the spirit of God." At the highest level, the individual was the lord of the earth, the link between matter and spirit, created by God to "contemplate and understand the rest of creation and to unify and recreate the universe himself".

(...) Tycho Brahe was strongly influenced by the tradition coming from Ficino and Pico through figures like Cornelius Agrippa and Paracelsus, and he implied in his treatise on the supernova of 1572 that this school of thought could better explain the new star, whereas other schools of his day, including the Aristotelian tradition of the scholastics, could not.

Although the Platonic philosophy of the Renaissance claimed to be a revival of ancient wisdom, it was different in one fundamental aspect. When Ficino's theory of immanence replaced the transcendent dualism of Plato and Plotinus, the realms of spirit and matter were no longer seen as sharply separated. Following Ficino, renaissance Platonists believed that divinity was immanent within matter, energizing it, giving it form, quality, and life. To Tycho Brahe and his friends,

amor permeated the cosmos, charging everything with life, and the individual was a Microcosm precisely because all the elements of the cosmos, divine, intelligible, rational, and material, came together within a single human being.

(...)Tycho Brahe saw himself as living in a cosmos where a divine spirit was immanent within matter, not separate and far above it, and he took as his task to probe and comprehend that cosmos (...) The aim of such active contemplation was to understand God the Creator and even to become like a god, grasping the whole plan of creation and re-creating it within oneself ... within a circle of friends. This process would lead to a cosmic reform that would eventually bring about the instauration of the Golden Age, when men lived like gods upon the earth. For these reasons Brahe established his research institute on the island of Hven and assembled his friends to help him and dedicate it”.

Bortset fra ubetydelige, kosmetiske ændringer, DS har foretaget, er det ren afskrift. Sådant en enkelt svips, kan man måske af vanvare og distraktion komme til at lave, men antallet af dem andrager bogen igennem et både overraskende og foruroligende omfang.

I DS' store afsnit om The Pious Physician and the Lord of Rosenholm, er s. 206-212 (syv sider!) regulær afskrift efter Ole Peter Grells artikel Caspar Bartholin and the Education of the Pious Physician fra 1993, hvis s. 91-95 DS næsten fuldstændigt har kopieret (inklusive Grells noter) og sat ind i sin afhandling.⁴ S. 136 skriver DS af efter Jole Shackelfords ph.d.-afhandling fra 1989 – uden i den forbindelse at nævne Shackelford, vel at mærke.⁵

S. 75. bringes en række citater, der i noten angives at stamme fra Jens Andersens Sinnings Oratio, 1591. Men DS' tekst er identisk med den af Peter Fi-

sher foretagne oversættelse fra latin til engelsk fra 1991.⁶ Under sin omtale af Heinrich Rantzau s. 104 angiver DS et værk på latin fra 1569 som kilde. Det ses dog, at stedet er ordret oversat fra en tysk artikel fra 1978 af Dieter Lohmeier.⁷

I kapitel 2, The Greatness of God in his Creation, lånes mere end godt er fra Sachiko Kusukawa: The Transformation of Natural Philosophy. The Case of Philip Melanchthon, Cambridge 1995. Fx skriver DS s. 65:

“Melanchthon emphasises that Aristotle believed in a continuation between the upper spheres and the sublunar world. Thereafter, he explains planetary movements and effects, probably according to Tetrabiblos, but he includes new discoveries such as Copernicus' correction of the apogees for the sun and the upper planets [DS' note: CR, XIII, 225, 241, 262]”.

Kusukawa skriver s. 148:

“Melanchthon then goes on (...) to remind the students that Aristotle believed in the continuity between the superior and sublunary worlds ... Melanchthon then proceeds to explain planetary motions and effects, following, perhaps, the format of the first books of Ptolemy's Tetrabiblos (...) utilizing recent findings, such as the Copernican correction of the apogees of the sun and the superior planets [CR, XIII, 225, 241, 262]”.

Er der ikke her tale om ordret afskrift, består problemet i, at DS i sin note ikke nævner Kusukawa, men kopierer dens note således, at han i sin tekst giver indtryk af, at han har sine informationer fra en kildeudgave på latin (Corpus Reformatorum), når det er åbenlyst, at det har han ikke. Den regulære afskrift fra Kusukawa er der dog også. S. 65f. bringer DS et langt citat om Melanchthons opfattelse af nogle didaktiske regler, der ord for ord er hentet fra Kusuk-

awa s. 150, uden at DS oplyser herom.⁸ Når vi kommer om på s. 68 krediteres Kusukawa i en note endelig for oversættelsen i en ny citatgengivelse, men skal det forstås sådan, at DS mener således pr. efterbevilling at have fået tilladelse til at planke Kusukawas værk på siderne forud?

I afsnittet *The Learning of the Nobility* s. 93-102, skriver DS om det lærde miljø i Rostock omkring år 1600 og dets betydning for Danmark, herunder den indflydelse teologen Daniel Cramer havde på Holger Rosenkrantz den Lærde. Det hele, viser det sig, bygger på J. Oskar Andersens biografi Holger Rosenkrantz den Lærde fra 1896, men det siger DS ikke noget om. Først hende på s. 100 nævner DS Andersen i en fodnote. Men på de foregående sider har han skrevet af efter Andersen og søgt at fremstille sig selv som den, der har gået kilderne igennem. Et eksempel (s. 96):

"In 1601 a Saxon, Salomon Sparnagel, published a Dialogue on the educated Nobility where he claimed that learning is not only an ornament for the nobility, but a necessity. It does not taint nobility, which according to Sparnagel was the general opinion in Germany, but increases it. To encourage the German nobility to engage in learning, Sparnagel refers to Danish noblemen like the Rantzaus, Henrik Ramel, and the Rosenkrantz (father and son) as examples to be followed". [DS' note: *De nobilitate literata Dialogus ... autore SALOMONE SPARNAGELIO Mysnico. Magdeburg 1601, fol. C.6v. The book was dedicated to members of the noble family of Gans, barons of Pultz, who were related to Holger Rosenkrantz.*]

Her optræder der for en sjælden gangs skyld hos DS en præcis arksignatur som sidehenvisning (hele bogen igennem optræder citater uden nogen som helst kildeangivelse, og som oftest gengives citater fra latinske skrifter uden sidehenvis-

ninger), så DS må jo have haft fat i dette værk. For en sikkerheds skyld slog jeg dog op under Sparnagel i registret hos Andersen, som førte mig til s. 125:

"I 1601 udgav en Sachser, SALOMON SPARNAGEL, en Dialog om den dannede Adel, hvori vises, at videnskabelig Dannelse ikke blot er en Pryd for Adelen, men en Nødvendighed, der er så langt fra at plette Adelskabet, som man mente i Tydskland, at den tværtimod forøger det. For at opflamme de tyske Herremænd henvises til de efterlignelsesværdige Exempler, som danske Adelsmænd som Rantzoverne, Ramel og Rosenkrantzerne afgive". [Andersens note: *De nobilitate literata Dialogus ... autore SALOMONE SPARNAGELIO Mysnico. Magdeburg 1601 ... Bogen dediceres nogle Adelsmænd Gans, Friherrer til PULITZ, der var af H.R.' Slægt ... Fol. C. 6v.*]

I sin brug af Andersens værk praktiserer DS også den uheldige metode, at tage de forkerte fodnoter og sætte ind i sit arbejde, hvorved absurde begivenhedsforløb etableres. Fx anfører DS s. 101 et brev dateret 1590 som dokumentation for begivenheder i 1591.⁹

Et spørgsmål om citatskik

I afsnittet s. 212-219 om Cort Aslaks-søn and the Nature of Heaven henvises indledningsvist i en note til værker med generel omtale af Aslakssøn, herunder Oskar Garsteins disputats fra 1953.¹⁰ Derpå går DS i gang med en analyse af Aslakssøns *De tripli coeli* fra 1597, og han henviser i 15 fodnoter direkte til dette skrift med forskellige sidetal, men de er mærkeligt upræcise og et enkelt citat på et par linier henvises til s. 23-25 i *De tripli*. Hvis DS havde haft bogen for sig, måtte han vel vide hvilken side citatet står?

Det står hurtigt klart, at alt hvad DS

skriver, er hentet fra Garstein s. 185ff. Alle DS' citater, alle hans hebraiske og latinske gloser, alle hans henvisninger til hvem Aslakssøn er afhængig af eller citerer, er præcis de samme, som Garstein har og med præcis de samme bredt dækkende sidehenvisninger. Kun ét af DS' citater står ikke hos Garstein, det står til gengæld i en artikel af Jole Shackelford fra 1996.¹¹ Andre steder i bogen ses samme fremgangsmåde.¹² Visse steder har DS endda glemmt, at føje de kilder, han har sakset, til sin egen litteraturliste. Derfor står der i hans fodnoter forkortelser, som ingen mening giver, hvis ikke man ved hos hvilke forfattere, man kan gå hen og slå dem op.¹³

DS' praksis bevirker ikke kun, at han kæder forkerte kilder og begivenhedsforløb sammen. Han overtager også sine forlægs fejl, alt mens han henviser til kilder, som ikke indeholder de oplysninger, han tror de gør. Det store afsnit om Thomas Bartholin i kapitlet *The Theatre of the Human Body* bringer intet nyt for dagen, og det skyldes, at det stort set er direkte oversættelser efter Axels Garboes biografi over Bartholin fra 1949-50. DS henviser til denne bog af og til, men han prøver at sløre, hvor afhængig han er af den, ved at give indtryk af at have foranstaltet en selvstændig analyse af Bartholins bøger og skrifter. Lad mig straks gentage, at der intet galt er i at bygge på andres arbejde, i dette tilfælde Garboes fortræffelige værk. Det, der er galt, er, at man giver indtryk af noget andet.

En af DS' fremgangsmåder er, at han, når han citerer Garboe, hvor han kan komme til det i noten henviser til Ole Worms trykte breve i stedet for Garboe. Denne besynderlige metode ses fx s. 341, hvor DS bringer et citat fra et brev fra Ole Worm til Thomas Bartholin i 1642. I brevet formaner Worm Bartholin til ikke at miste sit fokus på medicinstudiet. DS

citerer således:

"If you get tired of it, you can always return to the comfortable pastures of philosophy".

I noten har DS en henvisning til Schepelerns oversættelse til dansk af Worms breve. Jeg slog stedet efter og fandt følgende gengivelse:

"Driv med Iver Lægekunsten som du plejer og tag nu og da, naar du er træt, din Tilflugt til Filologiens herlige Lystgaard".¹⁴

Der er overhovedet ingen sproglig forbindelse mellem dette sted og DS' oversættelse, og hvordan kan Schepelerns "Filologi" blive til "philosophy" hos DS? DS må oversætte efter en anden forfatter. Løsningen findes hos Garboe, der skrev før Schepelern og derfor selv har oversat efter de latinske breve. Han gengiver det pågældende sted således:

"naar du bliver træt af det [medicinske studium], kan du jo saa vende tilbage til de behagelige filosofiske Græsgange".¹⁵

Det er tydeligt, at DS har oversat efter Garboe (inklusive det forkerte "philosophy"), men korrigeret noten til at henvise til en "rigtig" kilde.¹⁶ Hvis man meddeler et citat i anførselstegn, og i noten anfører en kilde, så må læseren kunne stole på, at notehenvisningen faktisk gælder det værk, hvorfra citatet er hentet, og ikke et andet. Alt andet er fusk.

Resultatet er, at man ikke kan stole på at de citater, DS bringer, faktisk stammer fra de steder, han anfører i sine noter. Eller rettere: Man kan ikke stole på det, når beskrivelsen er om danske forhold. I de kapitler, der handler om de svenske forhold, er DS sjovt nok omhyggelig med, at henvise med præcise sideangivelser til de forfattere, han bygger på. Er det den svenske vejleder, der er skredet ind i tide? Her er der så til gengæld så godt som ingen henvisninger til originalt kildemateriale, og det burde der heller ikke have været i resten af bo-

gen, for DS' egenhændige research kan sammenfattes på få sider. Resten af de 500 sider er en mere eller mindre dubiøs gen(af)skrivning af andres resultater.

Ser man bort fra den uantagelige metode, DS anvender, kan man udlægge det som noget positivt, at han trods alt har et stort overblik og holder fast i en syntese og en stor udviklingsidé. Men den stil, DS i øvrigt lægger for dagen i denne bog, hvor der males med den brede pensel i retorisk stil, hvor der klippes en hæl og hugges en tå i omgangen med kilderne og hvor andres arbejder skrives af, mener jeg imidlertid ikke hører hjemme i en videnskabelig afhandling, og da slet ikke i en, der er blevet forsvaret for en akademisk grad.

Noter

1. Axel Garboe: Thomas Bartholin I-II, 1949-50, I, s. 93.
2. Garboe, anf. arb., II, s. 131.
3. H.F. Rørdam (udg.): Kjøbenhavns Universitets Forhandlinger 1614-1621, Historiske Samlinger og Studier, bd. 4, 1902, s. 268-269.
4. Ole Peter Grell: Caspar Bartholin and the Education of the Pious Physician. Ole Peter Grell & Andrew Cunningham (red.): *Medicine and the Reformation*, London 1993, s. 78-100. DS har, som med citatet fra Christianson ovenfor, enkelte steder foretaget ganske få sproglige redigeringer i teksten, fx et skifte fra datid til nutid, men det slører slet ikke afskriften. Sammenlign fx Grell s. 95: "In this connection, Bartholin once more underlined the need for direct empirical experience of the subject, stating that students should always personally practise alchemy". med DS s. 212: "In this connection, Bartholin once more underlines the need for direct empirical experience of the subject, stating that students should always personally practise alchemy".
5. Jole Shackelford: *Paracelsianism in Denmark and Norway in the 16th and 17th Centuries*, 1989, s. 89f.: "Augustine used *rationes seminales* to explain the two accounts of creation in the first two chapters of Genesis, by interpreting Genesis I as the creation of the *rationes seminales* for those that were actually brought into existence in Genesis II (...) Unlike the Neoplatonists who reduced the philosophical place of matter to near nonexistence, Severinus allowed matter a limited determinative role in the generation of bodies". DS skriver s. 136: "Augustine had used the Stoic term *rationes seminales* to explain the two accounts of Creation in the first two chapters of Genesis, by interpreting Genesis I as the creation of the *rationes seminales* for those things that were actually brought into existence in Genesis II (...) Unlike the Neoplatonists, however, who reduced the philosophical place of matter to near non-existence, Severinus allowed matter a limited determinative role in the generation of bodies".
6. Jens Andersen Sinning: *Oration on the philosophical studies necessary for the student of theology*. Facsimile of the Latin edition, Ribe 1591/translation by Christian Høgel and Peter Fisher, 1991.
7. Dieter Lohmeier: *Heinrich Rantzau und die*

- Adelskultur der frühen Neuzeit. Samme (red.): *Arte et Marte*, 1978, s. 80f.
8. DS, s. 65f: "The whole nature of things is like a theatre [for] the human mind, which God wished to be watched, and for this reason He placed in the minds of men the desire of considering things and the pleasure, [sic] which accompanies this knowledge. These reasons invite healthy minds to the consideration of nature, even if no use followed. Just as vision delights, even if no use followed, so the mind also, by its own nature, is led to beholding things. Therefore these are the reasons of this study, especially because consideration per se leads to the most pleasant joy, even if other uses did not follow [DS' note: CR, XIII, 189]". Kursukawa s. 150: "The whole nature of things is like a theatre [for] the human mind, which God wished to be watched (aspici), and for this reason He placed in the minds of men the desire of considering things and the pleasure which accompanies this knowledge (agnitionem). These reasons invite healthy minds to the consideration of nature, even if no use followed. Just as vision delights, even if no use followed, so the mind also, by its own nature, is led to beholding things (aspiciendas res). Therefore these are the reasons of this study, especially because to consider nature is to follow one's own nature, and consideration per se leads to the most pleasant joy, even if other uses did not follow [note: CR, XIII, 189]".
 9. Det drejer sig om den undervisning Rosenkrantz modtog i Rostock 1590-91, beskrevet hos Andersen s. 20-22. DS meddeler her det samme som Andersen skriver, og havde DS blot henvist hertil, havde alt været i orden. Men fordi han (s. 101) alene anfører sin kilde som "Letter from D. Cramer 2/12-1590, transcript in KB, NKS 4 2091", bliver man jo klar over at der mangler en mellemregning.
 - Det pågældende brev er anført som kilde hos Andersen s. 22, men naturligvis ikke som dokumentation for begivenheder i 1591 som hos DS.
 10. Oskar Garstein: Cort Aslaksson. Studier over dansk-norsk universitets- og lærdomshistorie omkring år 1600, 1953.
 11. Jole Shackelford: Rosicrucianism, Lutheran Orthodoxy, and the Rejection of Paracelsianism in Early Seventeenth-Century Denmark, *Bulletin of the History of Medicine*, vol. 70, nr. 2, 1996, s. 181-204, s. 189.
 12. Citaterne s. 188ff. hos DS efter en bog fra 1579 af lægen Theodor Zwinger i Schweiz, er de samme som er oversat hos Carlos Gilly: *Zwischen Erfahrung und Spekulation*, *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 1977, s. 57-137. DS nævner artiklen, men ikke i forbindelse med citaterne. I stedet er Zwingers skrift anført i DS' litteraturliste som "primary source".
 13. S. 75 henvises bl.a. til "Designatio 1612, 1623". Det er jo ikke en selvindlysende forkortelse, og man leder forgæves efter meningen i DS' litteraturliste. DS' henvisning fremkommer i forbindelse med en omtale af brugen af Melanchthons "De anima" i Danmark, som jeg har viet en del sider i min ph.d.-afhandling fra 2002, "Fornuften under troens lydighed" (udg. 2004). Jeg brugte heri forkortelsen *Designatio* om nogle lektionskataloger fra Københavns Universitet.
 14. H.D. Schepelern (udg.): *Breve fra og til Ole Worm*, bd. II, 1967, s. 406.
 15. Garboe, *anf. arb.*, I, s. 58.
 16. Det er i øvrigt Schepelern, der har den rigtige oversættelse. I brevudgaven, *Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ*, 1728, s. 706, hedder det: "Urge sedulo artem Medicam, ut soles, et ad ea amoena Philologiæ vireta defessus subinde recurre".